

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ НАУКИ ТА СУСПІЛЬСТВА

Протягом останнього часу зросла кількість краєзнавчих досліджень, які викликають значний інтерес у суспільстві. Повсюдно відбуваються краєзнавчі науково-теоретичні та науково-практичні конференції. Лише в Харкові на початку 90-х років їх було проведено з десяток, зокрема, конференцію, присвячену 90-річчю XII Археологічного з'їзду та Сковородинівські читання (у держуніверситеті), Багаліївські читання (у педагогічному університеті), а також конференції в Інституті мистецтв, Інституті культури, Історичному музеї тощо. Краєзнавчі матеріали посідають чільні місця на шпальтах альманахів, газет і часописів розмаїтої наукової та політичної спрямованості. Активізувалася робота краєзнавчих гуртків, секцій, пошукових загонів та масових громадських об'єднань (Всеукраїнська спілка краєзнавців, товариства «Просвіта», «Меморіал» тощо).

Зрештою, цей виплиск інтересу типовий. Схожу ситуацію можна було спостерігати й раніше, наприклад, у 20-х роках нинішнього століття. Серед характерних причин можна виокремити такі: передусім криза панівної парадигми історичного знання, що викликає сум'яття у головах учених, а також бажання поринути у фактографію, щоб не торкатися складних методологічних питань.

Зверненню до краєзнавчої тематики сприяло й впровадження до наукового обігу нових джерел, насамперед на регіональному рівні, і, як наслідок, намагання скористатися цією інформацією. Не можна відкинути й впливу суспільно-політичної ситуації, для якої зростання інтересу до історії недавнього й далекого минулого є характерною рисою. Краєзнавці почали ретельно вивчати долі соціальних станів, що зникли з історичної арени протягом 10-30 років ХХ ст., жертв голодомору та більшовицьких репресій, поступово стираючи «білі плями» заборонених та напівзаборонених раніше тем.

Разом з тим слід зауважити, що подібний «історичний бум» мав місце і на Заході. Чимало дослідників поринуло у так звану «історію пов-

сякденності». Й хоча ніхто з її adeptів чи критиків не спромігся сформулювати для цього напрямку стислого і вичерпного визначення, предмет уваги досить чітко вимальовувався — буденне життя звичайних людей, переміни в їхньому бутті й зміни в них самих, що відбуваються разом з часом і всередині часових відтинків*. Не можна стверджувати, що історія соціальних відносин, побуту тощо не вивчалася раніше, як у нас, так і за кордоном. Такі дослідження, безумовно, велися. Однак важливим є той новий акцент, який стали робити у своїх працях їх автори. Якщо раніше соціальна історія передбачала вивчення більш-менш значних груп людності, в основі виокремлення яких був соціально-економічний (майновий, професійний тощо) критерій, то нині це, як правило, суцільний соціальний зріз, що обіймає представників різних прошарків. Змінилось і розуміння «побутової історії». Вона утворює підґрунтя для висвітлення масових уявлень, проникнення до світу ідей, переживань, спрямувань, життєвих цінностей «безмовної більшості». Такий погляд на предмет дослідження дозволив почасти уникнути протистояння «історичного» та «логічного», коли життя завжди виявляється щедрішим від усіх і усіляких схем. Принаймні, «нова соціальна історія» зуміла створити доволі міцні підвалини для ідеї закономірності, демонструючи прояви об'єктивного у суб'єктивному боці історії.

У реальній практиці зазначена орієнтація виявляється у вивченні невеликих спільнот: парафії, села, родини, провінційного містечка, міського кварталу, вулиці, будинку, їдальні, пивної як місця громадських зібрань і звичайного вечірнього проведення часу тощо. По суті, це не що інше, як краєзнавчі дослідження, що здійснюються на новому методологічному рівні. Таку тенденцію слід враховувати і нашим історикам-краєзнавцям, які повинні по-новому сприйняти думки Миколи Гоголя з приводу того, що всі прояви історії — люди, події — мають бути обов'язково живими і

* Див. С.В.Оболенская. «История повседневности» в современной историографии ФРГ // Одиссей. — М. — 1990. — С.184.

немовби знаходиться перед очима слухачів або читачів, щоб народ з усіма своїми звичками і впливом на світ відображувався яскраво, у точнісінько такому вигляді й убранні, в якому він був за минулих часів. Вже наразі показати людей, що змінюються, і передусім зміни їх духовного світу, визначити джерела цих перемін.

«Історія повсякденності» гостро порушила питання розширення кола джерел, які б могли висвітлити «зсередины» життя соціальних низів, їхні смаки, уподобання, родинні стосунки, сприйняття подій, що відбуваються в країні, тощо.

Чільне місце у вивченні недавнього минулого за кордоном посідають опити, анкетування. Під час цієї роботи фактично утворюються нові джерела інформації. Такі дії викликали масовий інтерес громадян, які охоче ділилися не лише своїми спогадами, а й надавали документи, світлини, листи. В свою чергу, вони самі зацікавлювалися подіями своєї молодості, що відбувалися в їхній країні і в цілому світі, усвідомлюючи пройдений шлях, розмірковували про майбутнє.

Однією з складових цього процесу є загальна музеєфікація, коли своєрідними музеями стають не лише навчальні та наукові заклади, підприємства й установи, але й звичайні оселі громадян. Намагання «захопити» й утримати дійсність, що проминула, створити оригінальні куточки пам'яті охопило багатьох. Це передбачав ще у минулому столітті видатний філософ М.Федоров (1828–1903), який писав: *«Музей є вираженням пам'яті, спільної для всіх людей, як собору всіх, хто живе, пам'яті, що не відокремлюється від розуму, волі і дії, пам'яті не про згубу речей, а про втрату осіб»*.

Зазначені явища мають величезну суспільну значущість. На шляху подальшого поступу людства виникають перешкоди не лише екологічного та технічного плану. Чимало труднощів викликає громадянська свідомість. Невипадково наукове забезпечення останньої рішуче висувається на перший план при розгляді перспективи створення науково організованого суспільства, суспільства майбутнього. Вирішальну роль, на наш погляд, у цьому напрямі матиме трансформування історичної свідомості.

Зупинимось для прикладу лише на одному аспекті — розширенні засад самоврядування. Ця проблема особливо актуальна в тих країнах, що переживають перехідний період від тоталітаризму до «громадянського суспільства». Проте слід зазначити, що для переважної більшості країн значна частина ХХ століття, принаймні його перша половина, проминула під прапором тоталітаризму — смуги всевладдя держави*. Однією з ознак цієї системи була тоталітарна свідомість

(на думку деяких дослідників, вона виникає навіть раніше за інші компоненти). Досвід розвинених країн сучасності демонструє нам безумовний факт, що чим вища ступінь захищеності індивідуальної та громадської сфер життя від жорстокого регламентування з боку держави та її органів, тим ефективніше розвивається суспільство. Але послаблення централізованої держави має супроводжуватися становленням відносин самоврядування. Розв'язання цієї проблеми неможливе без подолання певних стереотипів свідомості епохи «державного соціалізму», а інструментом змін може і повинна виступити історична свідомість. Звернення до історії свого села, району, вулиці дозволяє побачити спільність долі людей, що мешкають поруч, схожість проблем, котрі можна розв'язати лише громадою. Воно дозволяє десь відтворити, а десь запровадити корисні традиції, урізноманітнити культурне життя, більш свідомо ставитися до довкілля й оточуючої людності. Краєзнавчі дослідження викликають відчуття особистої причетності до своєї історії й, отже, сприяють вихованню почуття відповідальності за власні дії перед прийдешніми поколіннями.

Але не можна погодитися з тими, хто привертає увагу до консервативного боку взаємодії краєзнавчих розробок і громадської свідомості. Симпатія до «маленьких людей» і «маленьких містечок» іноді змикається з критикою розвитку цивілізації взагалі, а «модернізація» трактується лише як згуба чудового минулого маленьких життєвих світів. Почасти саме такі уявлення й сьогодні породжують попит на праці краєзнавчого плану, присвячені виключно «своїм» героям та подіям з перебільшеною ідеалізацією їх значення. Таке прикрашування минулого (далекого чи нещодавнього) іноді слугує конкретним, як правило, політичним інтересам. Та все ж не ці зразки визначають обличчя сучасних краєзнавчих досліджень, хоча історичний романтизм притаманний багатьом працям.

Повертаючись до нагальних завдань у галузі краєзнавства, виокремимо тенденцію професіоналізації краєзнавчої діяльності, хоч така теза суперечить викладеній нами вище позиції щодо громадських засад краєзнавства. Але термін «професіоналізація» ми застосовуємо тут у широкому розумінні.

Серед краєзнавців є чимало знаючих людей, що чудово володіють значним фактичним матеріалом, невтомних у пошуку документів, інших різновидах дослідницької роботи. У цьому вони не тільки не поступаються «професійним» історикам, але й іноді мають явні переваги. Однак слід зауважити, що протягом останнього часу історична наука переживає бурхливий час удосконален-

* Слід підкреслити, що тоталітарне суспільство, незважаючи на наше сьогоднішнє негативне ставлення до нього, — закономірна ланка в історичному ланцюзі розвитку людства. (Прим. авт.)

ня методики наукового дослідження. Постійно з'являються нові публікації, присвячені не лише методам імітаційного чи структурно-вимірювального моделювання історичних явищ, але й вдосконаленню традиційних для історичної науки історико-порівняльного, історико-генетичного та інших методів. Тому сьогодні «професіоналізм» в історичній науці — це, насамперед, оволодіння науковими методами. Така вимога часу не обминула й краєзнавчі дослідження, які таким чином будуть позбавлятися статусу «аматорських», «науково-популярних» і за своїм рівнем наближатимуться до суто наукових розробок*.

Звичайно, наукові методи «найвищого рівня» не завжди можна й потрібно застосовувати у краєзнавстві, оскільки описовість тут конче необхідна. Однак краєзнавчі дослідження дають можливість не лише первинного узагальнення. Історико-порівняльний та історико-генетичний методи дозволяють поєднати описовість і «аналіз», помітити прояви загального в одиничному і простежити вплив часткового на більш загальні процеси. Вони дозволяють робити важливі спостереження, які не укладаються до звичних схем, і висувати оригінальні гіпотези.

Нові завдання зумовлюють підвищення інтересу до джерел. Те, що протягом тривалого часу випадало з поля зору, набуває важливості. Насамперед, це стосується джерел, що характеризують побутовий бік життя, духовний світ наших попередників. У цьому плані посильним, а водночас актуальним, завданням вбачається пошук і публікування таких документів. Досвід Держав-

ного архіву Харківської області щодо видання збірок документів у серіях «Старовині міста Харківщини» та «Краю мій, Слобожанщино!» заслуговує на поширення в інших регіонах України. Відомо, що упродовж останніх років підвищений інтерес викликають події досить віддалені від нас у часі. Увага до нещодавнього минулого значно послабилася. Це не дає змоги повною мірою використовувати матеріали «усної історії», хоча саме така діяльність, пов'язана зі збиранням інформації, цілком природна для краєзнавців різного віку та досвіду. Ця проблема має й громадський аспект: об'єктивне вивчення подій останніх десятиліть є одним із засобів підтримання зв'язку між поколіннями. Вчені-історики, в свою чергу, повинні підготувати типові запитання для анкетування та методичні матеріали для проведення усних опитувань. Чимало цікавого й цінного для майбутніх досліджень, безперечно, міститимуть зібрані творчими осередками краєзнавців матеріали про події останніх років і сьогодення.

Вивчення повсякденного життя передбачає широке поле діяльності для будь-якої людини, що цікавиться історією свого рідного краю. Такі дослідження слід здійснювати на матеріалах спогадів членів родини і знайомих, родичів, друзів. Однак подібні спроби набудуть ефективності лише в тому разі, якщо відповідатимуть вимогам сучасної історичної науки, спиратимуться на весь арсенал наукових методів і при цьому залучатимуть до своєї орбіти максимальну кількість учасників.

Сергій КУДЕЛКО,
Сергій ПОСОХОВ

(Харківський держуніверситет).

* Природно серед краєзнавчих праць завжди було доволі «суто наукових розробок». До того ж, на наш погляд, кожне дослідження, присвячене історії населеного пункту (хоч і в далекій давнині), підприємства, навчального закладу є суто краєзнавчим. Але в даному випадку ми розглядаємо найбільш загальну тенденцію. (Прим. авт.)

Рядки з привітань

Міністерства культури України

Сьогодні, коли відроджується духовність і воскресає історична пам'ять, подвижницька діяльність українського краєзнавчого руху набуває особливого значення.

Зусиллями тисяч краєзнавців, учених, діячів української науки та культури, працівників музейної справи створена й успішно функціонує велика державна мережа історичних і краєзнавчих музеїв. Одночасно діє понад п'ять тисяч музеїв на громадських засадах. У їх зібраннях унікальні цінності матеріальної і духовної культури, багато з яких є видатними творіннями і віднесені до надбань світової спадщини.

Сердечно зичимо нових творчих звершень, здоров'я і наснаги учасникам ювілейного зібрання.

Виконувач обов'язків міністра

Микола ЯКОВИНА.